

ספק נפשות / עד.

ניסיונות תירוץ ודחייתם	המקור לספק נפשות
הוכחות ששייך ק"ה בשעת השמד להנאת עצמן	ביאור דעת מרן
סיכום ההוכחות ותירוץ הסתירה בש"ך	מקורו של תרומת הדשן
דעת האחרונים שמסכימים עם דינו של תה"ד	ראיות שהפוסקים לא חששו לדינו של תה"ד
דעת האחרונים שחולקים על דינו של תה"ד	חילוק בדינו של תה"ד
סיכום	סתירה בדעת הש"ך

המקור לספק נפשות

הגמרא (שבת קכט.) אומרת: "אמר רב יהודה אמר שמואל חיה כל זמן שהקבר פתוח (בית הרחם) בין אמרה צריכה אני בין איני צריכה - מחללין עליה את השבת". במקרה שנסתם הקבר, נחלקו רב אשי ומר זוטרא: "רב אשי אומר בין אמרה צריכה אני בין לא אמרה - אין מחללין עליה את השבת, מר זוטרא אומר אמרה צריכה אני מחללין עליה את השבת...". רבינא שואל את מרימר כמי הלכה? מרימר עונה - הלכה כמר זוטרא ספק נפשות להקל (כך מבואר ביומא פח ובעוד מקומות עיין במסורת הש"ס שם).

וכן פסקו כל הפוסקים שבספק נפשות הולכים להקל וגם על ספק פיקוח נפש מחללין את השבת. ומבואר ביומא (ג.) שבעניין ספק נפשות לא הולכים אחר רוב דעות ואפילו שני רופאים נגד מאה מחללים עליו את השבת, ולכן לכאורה נראה לומר שבמקום שיש מח' הפוסקים אם צריך להיהרג או לעבור נאמר שיעבור משום סנ"ל (ספק נפשות להקל). אלא שמבואר בשו"ת תרומת הדשן (סי' קצט) שבמקום קידוש ה' לא שייך להגיד סנ"ל, משום שהתורה לא הקפידה במקרה כזה על איבוד נפשות מישראל, ומסיים שם שהכל לפי הענין. והביאו להלכה הש"ך (קנו, א), אלא שהבית יוסף (שם) הביא את הדין שהובא בגמ' אודות אדם שנתן עינו באישה אחת והעלה ליבו טינה והרופאים אמרו שאין לו תקנה אלא אם יבעול אותה ואסרו חכמים, ואסרו אף שתעמוד לפניו ערומה או שתדבר איתו מאחורי הגדר. ונחלקו בגמ' אם א"א הייתה ומשום הכי אסרו חכמים או פנויה הייתה ובשביל שלא יהיו בנות ישראל פרוצות אסרו חכמים, והרמב"ם פסק שפנויה הייתה, ומקשה הבית יוסף והרי אומרים סנ"ל? אלא עונה הב"י שכאן משום שזה בשב ואל תעשה - לא אומרים סנ"ל.

וצריך ביאור שאם נחלק בין מקרה זה לשאר הדינים של קידוש השם, כמו שלכאורה נראה שהרי מקרה זה יכול להיות בכל מצב בלי קשר לגזירות גויים וכד' ולא שייך ק"ה (קידוש ה') כאן, וכמו שפסקו הפוסקים (ר"ן יומא ג.) שאסור לחולה להחמיר על עצמו בשבת ולהיהרג בשביל שלא יחללו שבת משום שאין כאן שום ק"ה, א"כ הכא נמי הטעם שהבין מרן ששייך כאן סנ"ל הוא משום שאין כאן שום ק"ה אם ניתן לאותו אדם למות ולכן הבין ששייך כאן סנ"ל. חילוק זה לא נכון משום שאם נאמר כך קשה טובא על תירוץ מרן אח"כ, שאמר שמשום שזה רק בשוא"ת ימות, ומדוע הרי וודאי שבחולה בשבת גם בשוא"ת לא ניתן לו למות, אלא וודאי שאני הכא שהוא גרם לעצמו להגיע לסכנה. וכך הקשה הרב מרכבת המשנה (אלפנדרי: ה, ט) וגליון מהרש"א (קנו, ה) (אלא שצ"ע ממתאבד שלכאורה כן מצילים בשבת אע"פ שגרם לעצמו, אלא שיש לחלק ע"פ דברי אבן האזל (יסה"ת ה, ט) שכאן הוא יכול כל רגע לרפאות עצמו בלי לעבור עבירה, ולעניין מתאבד שחולה עכשיו אע"פ שאולי התחרט אינו יכול לחזור בו.)

בשו"ת בתי כהונה (י"ד סי' יב ד"ה ויש לי לצרף, הובא גם בשו"ת זרע אברהם י"ד סי' ז) דן להתיר לאדם חולה לינק מאישה מניקת שיעזור לו להתרפאות ע"כ. לאחר שהאריך להעלות שאיסור קירבה מדרבנן כדברי הרמב"ן ועוד

צדדים להתיר, רצה להוסיף שלו יהיה דין זה מחלוקת דרבוותא הרי קי"ל ספק נפשות להקל גם במחלוקת בדעות כמוכח מהגמ' בשבת דלעיל. אלא שמביא את דברי תה"ד הנ"ל ומסביר שגם בנד"ד (לינק מאשה) אע"פ שאין ק"ה אם ייהרג שייך הטעם שלא הקפידה תורה על איבוד נפשות בג' עבירות חמורות ואביזרייהו. אלא שמסיים שם למסקנה שדברי תרומת הדשן הנ"ל אינם לדינא אלא רק דרך לימוד בעלמא ושגם הוא עצמו תלה כל מקרה לגופו ודעתו דעת יחיד, ומביא ראיה שאם מסופק היהודי אם כוונת הגוי להנאת עצמו או להעבירו פסקינן להקל, ואפילו שנראה שדעתו להעבירו, כל עוד לא בטוח - יעבור אע"פ ששייך ק"ה. וגם דברי מרן הב"י שהחמיר משום שוא"ת אומר הרב שאינם מוכרחים שכך העלה למעשה ושיסמוך עליהם במקום ספק נפשות, וביחוד שהביא מרן ז"ל תירוץ נוסף, והניף ידו שנית בבתי כהונה הנ"ל (סי' טו ד"ה ובאמת לא נתחווירו) לדחות דברי מרן הב"י. והביא הסבר משלו מדוע החמיר הרמב"ם בנד"ד אע"פ שספק נפשות לקולא, ובסוף דבריו מבאר שאולי הסיבה שמרן החמיר בשוא"ת משום שאותו אדם גרם לעצמו שיעלה טינה, הביאו והסכים עמו הרב פרשת הכסף (ע"ז ג, ט), והרב פני מבין (על סנהדרין דף קסב הביאו הדרכי תשובה).

ביאור דעת מרן

הכס"מ (ה, ה) דן בעניין גויים שבאו על קבוצה ומבקשים שימסרו להם אחד שיהרגוהו ואם לא - יהרגו את כולם. דעת ר"ל שימסרו אותו רק אם חייב מיתה כשבע בן בכרי ודעת רבי יוחנן שאפילו אם אינו חייב ימסרהו. הרמב"ם פוסק כר"ל, ואע"פ שבעלמא פוסקים כר"י מסביר הכס"מ משום שיש כאן ספק נפשות ולחומרא. לכאורה משמע מכך שסברתו כסברת תה"ד ולכן יהרגו כולם ולא ימסרו אחד מהם, וכך הסביר בדבריו במנ"ח (רצו). אלא שבב"י הסביר שהרמב"ם פסק לחומרא משום שזה בשוא"ת, ומשמע שלא סבירא ליה כסברת תה"ד שלדעתו אין חילוק כלל ובכל מקום ייהרג משום ק"ה, וכן נראה מדברי הפר"ח על הרמב"ם (שם). אך לדעת הב"י לכאורה בכל מקום שלא עושה מעשה - יהרג, וזו הסיבה שכאשר הגויים אומרים מסרו לנו אחד מכם ונהרגוהו - לא ימסרו להם, משום שזה בשוא"ת ויהרגו כולם.

אך הקשה על מרן גליון המרש"א (בנו של רעק"א, סק"ה) שלעניין שבת אע"פ שזה בשוא"ת עוברים ומביא ראיה מהשו"ע באו"ח (שכט, ב) שמפקחין את הגל אע"פ שזה ספק ולכאורה נאמר שלא יפקחו משום שוא"ת, וא"כ מדוע מרן חילק?

נראה שמרן מצריך שני תנאים בשביל שיהרג: א. שגרם לעצמו ב. שנהרג בשוא"ת. זוהי הסיבה שבכס"מ הדגיש שכאשר אינו חייב מיתה שלא ימסרהו בידים, והסביר מדוע צריך את שני התנאים, כמו שהבאנו לעיל פשוט שעוברים בקו"ע להציל אדם כשיש סכנת נפשות, וא"כ לכאורה היינו צריכים לפסוק כמ"ד א"א הייתה וכאשר היא פנויה ידבר איתה מאחורי הגדר. אלא שמחדש מרן כיוון שהוא גרם לעצמו - ייהרג (וכן מבואר בב"ח), אלא שגם זה רק בשוא"ת משום שלא נאמר לו להיהרג בקו"ע אע"פ שגרם לעצמו. ולכן כאשר אינו חייב מיתה לא ימסרהו משום שזה בקו"ע, אלא שע"פ זה קשה מדוע אם חייב מיתה מוסרים אותו? ניחא מהטעם הראשון שגרם לעצמו, אבל מדוע עוברים בקו"ע?

ונראה לתרץ שכאן יש ספק נפשות נוסף שאם לא ימסרהו יהרגו כולם וגם הוא, ולכן אם אינו חייב מיתה אע"פ כן יהרגו כולם ולא יעברו בידים, אבל כאשר חייב מיתה כיוון שהוא גרם לעצמו ימסרהו, וכך מבואר ברש"י (סנהדרין עב: ד"ה יצא ראשו) שכיוון שהוא והם נהרגין וחייב מיתה - ימסרהו, אע"פ שעוברים בקום ועשה. כלומר יסוד החילוק של מרן בין שוא"ת לקו"ע נלמד מדין זה שכאשר הוא רשע לכו"ע מוסרים אותו בידים, אע"פ שבעלמא ודאי שאסור להורגו, אך כאשר אינו רשע פוסק שאין למוסרו משום שאז עובר בקו"ע. יוצא א"כ שמרן חולק על תה"ד משום שסובר שכן אמרינן סנ"ל, שאם היה מסכים איתו לא היה מקשה מדוע הרמב"ם פוסק כמ"ד פנויה הייתה אלא ודאי סובר דבעלמא אמרינן סנ"ל, אך כאשר הוא גרם לעצמו ייהרג בשוא"ת.

מקורו של תרומת הדין

צריך לבאר מה המקור של תרומת הדין זה.

עלתה סברה אולי מקורו הק' של הרב הוא בכלל דעת הראשונים שיכול אדם להחמיר על עצמו ולהיהרג גם שאר עבירות אפילו בצנעה ובראשם התוספות והרא"ש, וכך פסק מרן בשו"ע. ומבואר בב"י (בשם הנמוק"י) שאם הוא אדם גדול ורואה שהשעה צריכה לכך, יכול אפילו לדעת הרמב"ם למסור נפשו כמו חנניה מישאל ועזריה, שאומר הב"י "היה קידוש השם במה שעשו". א"כ מוכח מכאן שכאשר יש ק"ה מותר לאדם למסור נפשו גם כשאינו חייב, ואולי מכאן לומד תה"ד את חידושו ולכן גם מסיים "ונראה דלפי הענין מורים לו", שאכן יש ק"ה והאדם מתכוון לכך.

אלא שאחר העיון נראה לדחות, שהרי הרב תה"ד לא נחית לפסוק כחד מהדעות ואמר בפירוש שיש כאן פלוגתא דרבנותא, אלא שכאשר מגיע אלינו אדם ושואל מה לעשות אין בנו כוח להכריע, אבל כיוון שלא הקפידה תורה לעניין פסק הלכה יכול להחמיר.

מעבר לזה תה"ד חידש דין שבכל מקום שיש ספק אם יש ק"ה לא שייך להגיד סנ"ל וזה וודאי לא סברת הרא"ש שרק כאשר יש ק"ה גדול והאדם רוצה להחמיר יכול.

ולכן נראה לבאר שהרי קי"ל שבכל העבירות כולם יעבור ואל ייהרג, משום שנאמר וחי בהם, אלא שאם זה בפרהסיא מבואר מהפסוק 'ולא תחללו את שם קודשי ונקדשתי...' שבמקום כזה שיש קידוש השם, לא הקפידה התורה על וחי בהם ואמרה שיהרג ואל יעבור. מכאן לומד תה"ד שבכל מקום של ק"ה אפילו בספק ייהרג, "דלענין קידוש השם שלא הקפידה תורה על אבוד נפשות מישאל..." ואם כנים הדברים וזהו אכן מקורו של תה"ד יוצא שרק במקום ששייך בו ק"ה גדול אמרינן לא הקפידה תורה, וכך מוכח בבירור מדבר"ק ומסיום דבריו שהכל לפי העניין. וא"כ נראה לומר שהרי נידונו של תה"ד הוא במקום שלכו"ע מעיקר הדין פטור והשאלה רק אם רשאי להחמיר על עצמו, וכאן אומר שיכול להחמיר משום שלא הקפידה תורה ולכן מדגיש תה"ד י"ל הפא כלומר במקום כזה שיש ק"ה גדול, אבל בספק בדין או בפוסקים אם בכלל צריך למסור נפשו או לעבור בזה יעבור משום שלא שייך ק"ה גדול (ונרחיב חילוק זה בהמשך).

ראיות שהפוסקים לא חששו לדינו של תה"ד

והנה קשה לי טובא על דינו של תה"ד, שהרי ראינו מחלוקות רבות בכל הדינים הללו, ובכל זאת נחלקו הפוסקים ופעמים שהקלו אע"פ שיש דעות להחמיר ומדוע? והרי אם חידושו של תה"ד היה מוסכם על הפוס' היה להם לפסוק למסקנה שמשום ק"ה ייהרג, ונביא כמה דוגמאות.

הגמ' הקשתה מדוע אסתר עברה ולא מסרה נפשה, והרי אסתר פרהסיא הואי והיה לה למסור נפשה. הגמרא מביאה שני תרוצים בשם ר' יוחנן. אביי אומר שאסתר קרקע עולם היתה, רבא אומר שהנאת עצמן שאני. ונחלקו הפוסקים אם אביי ורבא מסכימים או חלוקים, האם אביי מסכים שבהנאת עצמן יעבור? האם רבא מסכים שקרקע עולם תעבור אע"פ שפרהסיא הואי?

דעת הרי"ף הר"ן והמאירי שאין מחלוקת ורבא מסכים לאביי, אך דעת הרמב"ם (ע"פ הכס"מ), ר' ירוחם, הרמב"ן במלחמות והטור אביי ורבא חלוקים, ולדעת רבא שהלכה כמותו לא מועיל הטעם של קרקע עולם (על איסור פרהסיא). א"כ ע"פ הסברו של תה"ד היה על הפוסקים להחמיר משום ק"ה ולפסוק רק כרבא, אלא שהרבה אחרונים פסקו שאינם חולקים ובכללם הרמ"א (קנז) הש"ך (סק"ט), הב"ח ועוד, והשאלה גם על רבותינו הראשונים מדוע פסקו שאביי ורבא מסכימים והיה להם להחמיר ולפסוק שחולקים משום ק"ה.

דין נוסף שנחלקו הפוסקים הוא מה שאמרה הגמ' שבשעת השמד ובפרהסיא אפילו על ערקתא דמסאנא יהרג, ונחלקו רבותינו מה פירוש ערקתא דמסאנא. דעת רש"י והמאירי שמדובר על מנהג בעלמא וכן דעת המהרי"ק ורבינו יהונתן (שסוברים שכן דעת הרי"ף והרא"ש), אך רוב הראשונים חולקים וסוברים שמדובר על איסור תורה וביניהם הרמב"ם, הרי"ף והרא"ש הרמ"ה הנמוקי ועוד וכן פסק מרן בב"י, וכן פסקו היד דוד, תורת חיים, מרן החבי"ב בכנה"ג, המעשה רקח, סדר המשנה ועוד. ולפי דברי תה"ד מדוע פסקו להקל, והרי היו צריכים להחמיר משום ק"ה ולפסוק שיהרג על מנהג או לכל הפחות על איסור דרבנן.

והנה הש"ך (קנו, י) פסק שבערוה דרבנן יעבור ולא ייהרג, והביא שכך פשוט בב"י, וכן דעת הנו"ב (תנינא אהע"ז סי' קנ), הכנה"ג (בהגהות ב"י נח, ומבואר מדבריו שאמרינו סנ"ל גם במקום ק"ה, ובהגהה יט שהביא את הש"ך בסתם שסנ"ל), ומדוע לא החמירו משום ק"ה וחששו לדעת הרמב"ן, הרא"ם, הריב"ש ודעמיה שגם על איסור דרבנן ייהרג, אלא וודאי שגם הם מודים שאין להחמיר בס"נ.

ועוד דוגמאות רבות יש אך אין צורך להאריך יותר, ועולה מכל זה שדינו של תה"ד אינו מוסכם כלל וכלל והפוסקים לא חששו לו. נראה להוסיף שהרי מבואר בחקרי לב (ח"מ ח"א סי' עה) שכאשר יש דין מחדש של אחד מרבתינו הראשונים שלא נמצא בשאר הראשונים אפשר לומר שהם חולקים עליו שאל"כ היו מזכירים אותו, וכמו שאמרו אילו הוה ס"ל לר"פ לא הוה שתיק מיניה, וביחוד חידוש כזה גדול שהרי רוב ככל דינים אלו חלוקים ואין כמעט עניין אחד שכ"ע מודים לו, וע"פ דברי קודשו של הרב תה"ד אין כמעט נפק"מ למעשה בכל המחלוקות משום שלא הקפידה תורה וימסור נפשו.

חילוק בדינו של תה"ד

ונראה לתרץ את דעתו של תה"ד ע"פ דברי הבני בנים (ח"א סי' לט) שחילק בין מקום שחולקים הפוסקים אם רשאי להחמיר או לא לבין מקום שחולקים הפוסקים אם חייב להיהרג או לא, ואומר הרב שכל דברי תה"ד הם רק במקרה של הנידון הראשון, אבל אם חולקים הפוסקים אם חייב להיהרג או לא גם תה"ד מודה שסנ"ל. ולא ביאר סברתו, ונראה לומר שהסברא היא שהרי כל הטעם שלא אומרים סנ"ל זה משום שלא הקפידה התורה במקום ק"ה, וכל זה שייך כשמעיקר הדין יכול לעבור ולא להיהרג, אך רוצה לקדש את ה' ולהיהרג שאז יש ק"ה גדול ועל זה אמר תה"ד שלא הקפידה התורה. אך במקום שיש מח' הפוס' אם חייב למסור עצמו או לא, למ"ד שחייב אין ק"ה גדול אם ימסור נפשו שהרי עושה מה שציווהו ה', ובאמת אם היה יכול היה עובר ולא נהרג, וכמסקנת הגמ' בנדה (יב) שהמקיים ד"ת אינו נחשב צנוע, ואע"פ שהרב תה"ד עצמו (סי' רמא) כתב שלעניין ק"ה אף המקיים ד"ת נחשב צנוע, אך וודאי שלא כמו אדם שאינו חייב מעיקר הדין אך רוצה למסור נפשו בשביל ק"ה, אך במקום שיש ספק נאמר סנ"ל משום שאנו דנים על עיקר הדין.

וכך מוכח מסיום דברי תה"ד הנ"ל שאמר 'הכל לפי העניין' שאם האדם רוצה "רק" לקיים מצוות בוראו כפי עיקר הדין אומרים סנ"ל, אך במקום שמעיקר הדין פטור אך רוצה להחמיר על עצמו אע"פ שיש מח' אם מותר - לא הקפידה התורה על איבוד נפשות כשיש קידוש ה' כזה גדול. שהרי כל חידושו של תה"ד כאשר האדם מחמיר על עצמו ורוצה לק"ה אע"פ שפטור, וא"כ זה ק"ה גדול ולא שייך להשוות אותו למקרים אחרים, ואין לי בו אלא חידושו, ולכן הדגיש בדבריו "אמנם י"ל הנא" דווקא בדין הזה, וזה הסבר מתוק ופשוט בדברי הרב תרומת הדשן.

סתירה בדעת הש"ך

הש"ך (סק"א) דן אם מותר לאדם להחמיר על עצמו ולהיהרג כשצריך לעבור, ומביא את דברי תה"ד הנ"ל ונראה

שמסכים איתו, אלא שקשה טובא שבס"ק ז מביא הש"ך עצמו מח' מרן וזהב"ח לעניין פרהסיא ומסיים ספק נפשות להקל (וכך הקשה המאמר מרדכי יסה"ת ה, ג), ובדרך המלך (מלכים י, ב) כתב שהש"ך חזר בו וסובר שלא כתה"ד ושכן אמרינו סנ"ל. אך ע"פ הסברנו ניחא שגם הש"ך הבין שתה"ד מדבר רק על המקרה שלו, ולכן לעניין להחמיר על עצמו גם הש"ך הביא את דבריו, אבל כשיש ספק אם חייב למסור נפשו או לא אע"פ שוודאי שיש ק"ה - ספק נפשות להקל. וכן הביא הרב כנה"ג (שירי כנה"ג יט) בסתם שדעת הש"ך היא שאמרינו ספק נפשות להקל.

ואין לחלק שכל דברי תה"ד זה רק בדין דאורייתא והש"ך בסק"ז מדבר על איסור דרבנן, שהרי מי אמר שערקתא זה איסור דרבנן, שהרי דעת רוב הראשונים שזה איסור תורה וכנראה שכך סובר גם הש"ך. בנוסף תה"ד דיבר על ק"ה וא"כ לא שייך לחלק בין דאורייתא לדרבנן שק"ה שייך בשני המקרים (וכך מבואר בס' אור גדול יסה"ת ה, ד).

נסיונות תירוץ ודחייתם

אלא שאפשר לתרץ תירוץ אחר, שהרי הש"ך מדבר על מח' ב"י וב"ח אם בשעת השמד להנאת עצמן יהרג ועל זה סיים סנ"ל. אולי משום שאין ק"ה שהרי מדובר בשעת השמד וודאי בצנעה, ושם זה בפרהסיא ותיפוק ליה מדין פרהסיא שלכו"ע יעבור בהנאת עצמן, ואולי אפשר להסביר ע"פ הרמב"ם והרמ"ה ששייך ק"ה גם כשאין פרהסיא, וכך דעת הר"ן שבשעת השמד הדבר מתפרסם ושייך ק"ה גם בצנעה וכך דעת המאירי וכן כתב הש"ך בשם הפוסקים, וא"כ חייבים לומר כתירוץ הראשון.

ואולי אפשר לתרץ שמה שפסק הש"ך בס"ק א כתה"ד זה משום ששם באמת שייך ק"ה, אך בס"ק ז לגבי ערקתא דמסאנא פוסק סנ"ל משום שלא מדובר על ק"ה, שהרי כל דין ערקתא זה דבר שבעיקרון יעבור, אך כיוון שהגויים רוצים לקבוע לנו מה לעשות נהרג ולא נעבור. ולכן כאשר יש בזה ספק לא שייך ק"ה משום שכל הדין שצריך להייהרג זה ללא קשר לק"ה אלא לא להקשיב לגזירות הגויים ולכן כאשר יש ספק זה ככל דיני התורה שאמרינו סנ"ל, אך בסק"א לדעת התוספות רשאי למסור נפשו ולקדש את ה', ואע"פ שלדעת הרמב"ם אסור משום ק"ה לא החמירה תורה ולא שייך להגיד סנ"ל.

אך תירוץ זה אינו נכון שמבואר בתה"ד (רצו) והביאו הש"ך בעצמו (סקי"ז) שבשעת השמד שייך ק"ה ולכן כאשר אדם מקשיב לגויים ועובר על ערקתא מחלל את ה'.

ואולי אפשר לתרץ שבסק"א דיבר הש"ך על מח' ברורה ודין ידוע - שחור ולבן, שבו חולקים הרמב"ם והרא"ש ובזה פוסק הש"ך שלא שייך להכריע סנ"ל משום ק"ה. אך בסק"ז דעת הב"י להקל אך הב"ח חולק ואומר להחמיר משום שלא שייך לומר כאן ספק נפשות, שכן לא ברור בכלל ששייך כאן ק"ה משום שזה להנאת עצמן,

ואכן נראה שכיוון שזה להנאת עצמן אין שום ק"ה והראיה שבפרהסיא להנאת עצמן יעבור כמו אסתר.

אלא שיש לדחות, שגם בהנאת עצמן שייך ק"ה, והראיה מחנניה מישאל ועזריה שאע"פ שנבוכדנצר התכוון להנאת עצמו ולא לע"ז מסרו נפשם משום ק"ה (פסחים נג: תור"ה מה ראו, ר"ן שם, חת"ס שם, והנה אע"פ שמבואר בסנהדרין (עד: שגם לתוס' (ד"ה קטול) והר"ן (ד"ה אבל בתוספות) אין ק"ה בהנאת עצמן ה"מ דווקא בזמן רגיל אבל בשעת השמד יש ק"ה). הן

אמת שהב"י בשם הנמוק"י מסביר שהיה ק"ה משום שרוב העם חשב שזה באמת צלם (אגב מדברי הנמוק"י נראה שמודה שיש ק"ה אלא שאינו גדול) וכן דעת עוד ראשונים (שיטמ"ק כתובות לג:) אבל לא נראה כך מדברי התוספות, וכן מרדכי לא השתחוה להמן אע"פ שהיה להנאת עצמו ומסביר תוס' (סנה' סא:): שרצה לקדש את ה' (אלא אם נאמר שהיה לו דמות ע"ז תלויה לו כתירוץ הראשון של תוס', אבל א"כ ק"ק איך שאר היהודים השתחוו עיין בסדר משנה יסה"ת עמ' 19).

נראה לחלק, שהרי כל דברי הראשונים שלא שייך ק"ה בהנאת עצמן זה בזמן רגיל אבל בשעת השמד הכל משתנה וגם הראשונים מודים ששייך ק"ה, כלומר היא גופא מחלוקת הב"י והב"ח שהרי הב"ח מדייק מלשון הטור ששעת השמד חמור יותר מפרהסיא שבשעת השמד גם בהנאת עצמן ייהרג מה שאין כן בפרהסיא שלכו"ע יעבור.

הוכחות ששייך ק"ה בשעת השמד גם להנאת עצמן

צריך לברר מדוע שעת השמד חמורה יותר מפרהסיא?

הנה הב"ח מביא מקור לדבריו את דברי רש"י שהסיבה שבשעת השמד ייהרג אפילו על מצוה קלה היא שלא ירגילו הגויים להמריך הלבבות, וא"כ מה לי להעביר על דת מה לי הנאת עצמן. לפי"ז וודאי ששייך ק"ה שכאשר הגוי הורג את ישראל בשעת השמד אע"פ שזה להנאת עצמן (עיין בשרידי אש ח"ב סי' ל"ה ד"ה ומה שהקשה, וכן מבואר במאמר מצוות ק"ה לרב ישראלי שטעמו של רש"י הוא משום ק"ה), וכן כתב בספר אור גדול (יסה"ת ה, א) שבכל מקום שיש אנס שייך ק"ה אע"פ שזה להנאת עצמו. הוא מדקדק כן מדברי הרמב"ם כעין דקדוקו של הב"ח, ומוכיח שכך דעתו של הרמב"ן עיי"ש, ואע"פ שיש דחיה לראיותיו נראה שעיקר חילוקו נכון, וכן מוכח מהנמוק"י שכתב כשאר הראשונים שבהנאת עצמן אין ק"ה להיהרג עליו אבל ק"ה כן יש, וק"ו לנידונו שמדובר בשעת השמד. ואכן בספר מקור מים חיים (קנו ד"ה ואם הוא) מוכיח בבירור שהדבר שנוי במחלוקת ראשונים האם בשעת השמד להנאת עצמן ייהרג או לא ומביא שכך גם הר"ן סובר שדעת הרמב"ם היא שבשעת השמד ייהרג אף על הנאת עצמן (וכן כתב הפר"ח ובשרידי אש הנ"ל ובעבודת המלך (יסה"ת ה, ג) ודוחה שם את קושית השכנה"ג מלשון הרמב"ם בס' המצוות (הן אמת שתירוצו דחוק ביותר וקושית השכנה"ג חזקה ואילו לא דעת הר"ן קשה לאומרה), ועיין שם שמביא שכן דעת השאלות והתשב"ץ, ואכן נראה שכך היא דעת הרמב"ם מהגמ' בגיטין על ד' מאות ילדים וילדות שמסרו נפשם ומדוע והרי זה להנאת עצמן אלא ודאי שהשעה הייתה שעת שמד ולדעת רבינו גם להנאת עצמן ייהרג, אך עיין בעבודת המלך הנ"ל שחילק באופן אחר).

ואפילו הר"ן עצמו שאמר שיעבור היינו דווקא כאשר הגזירה היא להנאתם, אך לא כאשר השעה היא שעת השמד ואומר לו הגוי לעבור להנאתו וכדברי הרמב"ן להלן. וכן מוכח מכך שמביא ראיה לדבריו מהירושלמי שביעית ושם וודאי לא הייתה גזירה להעביר על דת, ועיין בר"ן (כתובות ג: ד"ה אמר רבא) משם מוכח כדברינו. כן דעת הראב"ד (כתוב שם ז: ו) ומסכים איתו הרשב"א (כתובות ג:) וכן נראה דעת הנמוק"י (עיין בהערות על הר"ן הערה 113, ובנוסף מדויק מלשונו שכותב שבהנאת עצמן אין חילול ה' להיהרג עליו משמע שחילול ה' כן יש וכ"כ הרמ"ה). והרי גם הר"ן וגם הרמב"ם סוברים שבשעת השמד שייך ק"ה כמו שאמרנו לעיל וא"כ וודאי שלדעת הסוברים שיהרג שייך ק"ה וכדברי האור גדול הנ"ל.

ויש לצרף שהנה דעת הסמ"ק (מצוה ג), המרדכי (סנה' עד.) והאורחות חיים (אהבת ה' ויראתו אות ה) שבפרהסיא (וק"ו בשעת השמד) אפילו להנאת עצמן ייהרג ולא יעבור וודאי ששייך ק"ה.

וכאן המקום להדגיש שהרמב"ן (הובא בשיטמ"ק כתובות ג:) חילק בין גזירה שהיא גופא להנאת עצמן לבין שעת גזירה שאומרים לו לעבור בשביל הנאת עצמן. ועיין בעבודת המלך הנ"ל שחייבים לחלק ככה שלא יקשה מירושלמי מפורש שביעית, ועיין בר"ן (ד"ה והכי איתא), וע"פ זה אולי גם שאר הראשונים שפסקו שבהנאת עצמן בשעת השמד יעבור ה"מ דווקא כאשר הגזירה היא להנאת עצמן כהיא דירושלמי שביעית וכדברי הר"ן, וכך הסביר ברמב"ם הרב עבודת המלך (הנ"ל).

ועיין במהרי"ק (קעד) שמוכח משם שכאשר היהודי עושה איסור בידיים אפילו להנאת עצמן שייך חילול ה' (הן אמת שהוא מדבר בפרהסיא אבל מדבריו משמע שגם בהנאת עצמן שייך ק"ה ולכן אם זה בשעת השמד אפשר

לומר שאפילו בצינעה שייך ק"ה וכדברי הר"ן ועוד ראשונים, וביחוד לשיטתנו שבשעת השמד בצנעה שייך ק"ה וכדברי הש"ך בסק"ד).

סיכום ההוכחות ותירוץ הסתירה בש"ך

וא"כ יוצא לשיטתם ששייך ק"ה בשעת השמד אפילו בהנאת עצמן שכן דעת הראב"ד והרשב"א וכן נראה דעת הרמב"ם, הטור, המרדכי, הסמ"ק והאורחות חיים ועוד ראשונים וכן דעת מקור מים חיים, אור גדול, מאמר מרדכי, דרך המלך. ועיין במצוות ק"ה לרב זולטי, וא"כ על כל פנים שייך כאן ק"ה והדרינן לכלליה של תה"ד ולא היה שייך כאן סנ"ל, והדרא הקושיא על הש"ך, ולכן חייבים לומר כחילוקנו לעיל שכל דברי תה"ד זה במקום ששייך ק"ה גדול וכההיא שהביא, אבל לא בשאר מקומות. לכן כאשר הגוי מתכוון להנאת עצמו אע"פ שהיא שעת שמד ושייך ק"ה, זה אינו ק"ה גדול כמו אדם שפטור ורוצה להחמיר על עצמו ולא נאמר כאן לא הקפידה תורה על איבוד נפשות מישראל.

ואם תקשה שכל דברי תה"ד הם במקום שוודאי יש ק"ה רק ספק האם מותר להחמיר או לא בזה לא הולכים להקל כי גם למחמירים שייך ק"ה, אך אצלנו מח' הפוס' האם בכלל שייך ק"ה ולדעת רש"י והב"י נראה שאין ק"ה. קושיה זו לא נכונה שכיוון שהשעה היא שעת שמד כו"ע מודים ששייך ק"ה למרות שזה להנאת עצמן וכמו שמדויק מדברי הנמוק"י והרמ"ה לעיל, ורק חולקים אם צריך להיהרג על זה או לא.

דעת האחרונים שמסכימים עם דינו של תה"ד

הציץ אליעזר (חי"ג סי' ק ובהל' מדינה ח"ב עמ' כו) מביא את דברי תה"ד להלכה בלי שום חילוק שבמקום שיש ק"ה לא אמרינן סנ"ל, והביא שם את קושיותיו של דודו (שם, וביתר הרחבה בספרו מנחת זאב ח"א סי' סז) על תה"ד ודוחה אותם, אך לדעת דודו במנח"ז מוכח מהגמ' היפך דברי תה"ד. הן אמת שע"פ הסברנו בדברי תה"ד לא קשה מידי, אך סיים שם במנח"ז וחילק שבמקום שבו וודאי יתברר הספק אמרינן סנ"ל וכל דברי תה"ד זה בפלוגתא דרבוותא ששם הספק לא יתברר (לפחות עד שיבוא אליהו) יוצא א"כ ששניהם מודים שבפלוגתא דרבוותא לא אומרים סנ"ל כדברי תה"ד.

דעת האחרונים שחולקים על דינו של תה"ד

עיין בפרשת דרכים דרוש ב שהקשה על הרא"ם שבמקום ק"ה לא שייך סנ"ל וא"כ אולי אפשר לומר שהרא"ם לא סובר כתה"ד או סובר כחילוקנו.

הגאון המשנ"ב (שכת, לא) כותב על דברי הרמ"א שמי שרוצים לאנסו לעבור על עבירה גדולה אין מחללין עליו את השבת, שאם הכפייה היא בג' עבירות חמורות ומשער שהאדם ייהרג ולא יעבור אפשר שצריך לחלל עליו את השבת. אם המשנ"ב סובר כדברי תה"ד קשה שהרי במקום ג' עבירות לא הקפידה תורה על איבוד נפשות מישראל, ולמה יחלל על כך את השבת? ואכן כותב הגר"צ לוינסון (אבני שיש סי' ז) שמשום כך כתב המשנ"ב בלשון אפשר, אך הרהמ"ח שם חילק שכל דברי תה"ד הם במקום שאם יעבור יהיה חילול ה' אך כאן אם יצילהו לא יהיה חילול ה', אך קשה על דבריו שהרי לא שייך כאן הצלת נפשות של וחי בהם משום שלא הקפידה תורה. ובאג"מ (י"ד ח"ג סי' ז) גם ביאר כך את ספקו של המשנ"ב וסיים שאפילו בשבת יחללו משום סנ"ל, ואינו חושש לדברי תה"ד שבמקום ק"ה לא הקפידה תורה, וגם מהמשנ"ב עצמו נראה כך שמסתפק בדבר ולא הכריע מספק להחמיר משום ק"ה.

הרב קוק (משפט כהן סי' קמה) מחדש שרוב השמדות אפילו שהם להעביר על דת עיקרם להנאת הגויים, ולכן אומר שכאשר יש ספק אם הגוי מתכוון להנאת עצמו או להעביר על דת הולכים להקל שכוונתו להנאת עצמו, אע"פ שמוכח שגם כוונתם היא להעביר על דת וא"כ מוכח מדבריו שגם בספק שיש ק"ה, אזלינן לקולא. חשוב להדגיש שאע"פ שניסנו להביא ראיות ששייך ק"ה בהנאת עצמן וק"ו בשעת השמד וע"פ זה יוצא לכאורה שצריך למסור נפשו בשעת השמד אע"פ שזה להנאת עצמן, כל זה היה בשביל להוכיח את חילוקנו בדברי קודשם של תה"ד והש"ך. אך למסקנה לא נראה שזו ההלכה שנראה שכן דעת רוב הפוסקים וכמבואר בב"י וסיים הש"ך על מח' זו ספק נפשות להקל, וביחוד לפי מסקנה של סוגיתנו, ובכלל בסוגיא זו עומדים לנגדנו דברי הרמב"ן:

"כי יודע כל לומד תלמודו שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ולא ברוב קושיות חלוטות שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבונות התשבורות ונסיוני התכונה: אבל נשים כל מאדנו ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות ונדחוק עליה השמועות ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון וזאת תכלית יכלתנו".

בנוסף לכל אפשר לומר שגם דברי תה"ד הם רק כאשר האדם רוצה מרצונו החופשי למסור נפשו שאז שייך ק"ה וזה שכתב "אומנם י"ל הכא דלענין ק"ה שלא הקפידה תורה על איבוד נפשות מ"שאל" כלומר שרשאי האדם הרוצה להחמיר על עצמו אך אין חיוב, ויותר מכך אסור אם אינו רוצה בלב שלם וכוונתו לקדש את השם. וזוהי הסיבה שסיים תה"ד שלפי העניין מורים לו, כלומר בודקים אנו שזה באמת מרצונו השלם למסור נפשו על קידוש השם.

וכן מוכח לכאורה מהחינוך (רצו) שכתב 'ומי שאינו מוסר גופו על עבודת אדוניו אינו עבד טוב'. משמע שכאשר מרצונו החופשי וסברא יש בדבר, שהרי החיוב להיהרג נלמד מואהבת וכמבואר שאותם קדושים שהרגו את עצמם קדושים מיקרי (סמ"ק ג, ב"ח וש"ך ועיין בבדק הבית).

סיכום

דין מוסכם בתורתנו הקדושה הוא שבספק נפשות הולכים להקל, ואפילו בספק ספקא וספק קטן אזלינן לקולא, ולכן היה נראה שגם בדיני קידוש השם במקום ספק נלך להקל. אלא שחידש תרומת הדשן (קצט) שבדיני ק"ה לא שייך לומר ספק נפשות להקל משום שבדינם אלו לא הקפידה תורה על איבוד נפשות מ"שאל, אלא שמדברי מרן בב"י לגבי העלה ליבו טינה ובכס"מ לגבי מסרו לנו אחד מכם ונהרגהו נראה שאינו מסכים לגמרי עם תה"ד וקשה לו למה הרמב"ם מחמיר במקום ספק נפשות.

והנה מקורו של תה"ד נראה מדין פרהסיא, שאע"פ שבעלמא אמרה התורה וחי בהם חידשה התורה שבמקום פרהסיא ייהרג גם על שאר עבירות משום ק"ה ומכאן לומד תה"ד שבמקום ק"ה לא הקפידה התורה על איבוד נפשות מ"שאל, אלא שהבאנו ראיות מכמה מקומות שהפוסקים לא חששו לדבריו וגם במקום שיש מחלוקת פסקו להלכה להחמיר.

ועל כן רצינו לחלק ע"פ דברי הבנינים שכל חידושו של תה"ד זה דווקא במקום שבו הדין הוא שיעבור, אלא שרוצה האדם להחמיר על עצמו ולקדש שם שמים - אע"פ שיש פוסקים שאוסרים יכול להיהרג משום ק"ה. אך במקום שבו יש פלוגתא אם צריך מעיקר הדין להיהרג בזה וודאי שנאמר במקרה זה ספק נפשות להקל. והנה הש"ך הביא להלכה את תה"ד אך בסק"ז שבו חולקים הפוסקים אם צריך מעיקר הדין להיהרג או לא פוסק סנ"ל, וניסינו לומר שאולי לא שייך ק"ה במקום זה אך הבאנו ראיות שגם שם אע"פ שזה להנאת עצמן כיוון שהשעה היא שעת שמד שייך ק"ה והיה לו לש"ך לפסוק ע"פ דברי תה"ד לחומרא, אלא וודאי שגם הש"ך מסכים שכל דברי תה"ד זה רק בנידון שלו וכתירוצנו לעיל.

ויש מהאחרונים שמסתפקים בכלל אם דברי תה"ד הם להלכה, וביחוד שנראה מדבריו שזה רק כאשר האדם רוצה מרצונו לקדש את ה' אך בעלמא וודאי שאמרינן סנ"ל ובייחוד בפלוגתא דרבוותא אם בכלל צריך להיהרג מעיקר הדין.

וכאן המקום לדברי החיי אדם (ח"א כא סע' יג) "וחייב כל אחד להיות בקי בדינים אלו בי"ד סימן קנ"ז לעת מצוא חס ושלום וכל זה יכוין באומרו פסוק ואהבת כו', ובודאי יחשב לו כאלו קיים בפועל." ולצערנו באזור תקופת החיי אדם הגיע עת מצוא זו, ורבבות מעמ"י קידשו שם ה', ובימנו ב"ה דינים אלו כמעט ורק להלכה ולא למעשה, ועדיין צריכים להיות בקיאים בדינים אלו להלכה.